

DEŽELNI ARHIV V LJUBLJANI PRED LETOM 1918

JOZE ZONTAR

PRIPRAVE ZA USTANOVITEV ARHIVA

Hitrejši družbeni razvoj, zlasti pa marčna revolucija leta 1848 sta imela za posledico, da je v avstrijskih deželah večina starejšega spisovnega gradiva, ki se je nabralo v pisarnah, izgubilo pomen za tekoče poslovanje. Zato pisarne niso več posvečale temu delu svojega arhiva dotedanje pozornosti; pogosto so ga v večjih množinah tudi uničevale.

Skrb za starejše arhive pa je postala predvsem kulturna dolžnost, pri čemer se je povsem uveljavilo tudi spoznanje o pomenu spisovnega gradiva kot vira za preučevanje zgodovine.¹ Poziv na zbiranje predmetov za nastajajoči deželni muzej v Ljubljani iz leta 1823 je na primer prišteval k zgodovinskemu pisanemu gradivu le listine, rokopise in biografije.² Na tej podlagi sta tedaj nastali arhivski zbirki Muzejskega društva za Kranjsko in Historičnega društva za Kranjsko, v katerih so prevladovale listine.³ S široko pritegnitvijo spisovnega gradiva k zgodovinskim virom pa je dobila skrb za zgodovinske zapise, za zbiranje in pripravljanje tega gradiva za znanstveno uporabo povsem nove razsežnosti. Na ta način so začeli tudi nastajati mnogi zgodovinski arhivi.

Pobudo, da se uredi skrb za arhive tudi na Kranjskem, je dalo Historično društvo. Na občnem zboru društva 17. maja 1859 so sklenili na predlog ljubljanskega odvetnika Etbina Henrika Coste, do leta 1858 tajnika, nato odbornika društva, naj se uprava društva obrne na deželno vlado v Ljubljani, ministristvo za notranje zadeve na Dunaju ali na kranjski stanovski odbor s prošnjo, da bi poskrbeli za ustanovitev deželnega arhiva v Ljubljani, ki bi ga uredili po vzoru moravskega stanovskega arhiva v Brnu. Costa je opozoril, da je marsikatero gradivo že uničeno in da bi morala posvetiti vlada skrbi za arhive posebno pozornost zaradi njihovega pomena tako za znanost kakor tudi za prakso; z ureditvijo tega vprašanja pa ne bi smeli odlašati ali pa čakati na poziv od zgoraj, ker da nastaja na gradivu iz dneva v dan nova in nenadomestljiva škoda. Costa si je zamišljal organizacijo arhivske službe tako, da bi v vsaki deželi ustanovili deželni arhiv, medtem ko je na Dunaju že (od leta 1749) deloval kot osrednji arhiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ki so ga ustanovili prvotno predvsem zaradi tekočih potreb. Costa je

uvrščal arhivsko službo med zadeve notranje državne uprave.⁴

Na občnem zboru Historičnega društva 29. marca 1860 je Costa ponovil svoj predlog iz preteklega leta, na občnem zboru 6. maja 1862 pa je stavil kot pogoj morebitne združitve Historičnega z Muzejskim društvom, da nastavi dežela v muzeju kustosa-adjunkta, ki bi upravljal arhiv in knjižnico.⁵ V zvezi z novo organizacijo deželnih uradov ob začetku ustavne dobe so na Costov predlog na seji direkcije društva 29. novembra 1862 sklenili poslati deželnemu odboru vlogo glede ustanovitve deželnega arhiva. Marca 1863 je društveni tajnik višji svetnik finančne direkcije v Ljubljani Avgust Dimitz opozoril deželni odbor na patriotično potrebo, da se ustanovi deželni arhiv oziroma vsaj vse potrebno ukrene, da se s sodelovanjem Historičnega društva pripravi pot za začetek delovanja tega potrebnega znanstvenega zavoda.⁶

Predlog društva pri deželnem odboru ni naletel na poseben odziv, vendar Coste to ni odvrnilo od nadaljnjih prizadevanj. Leta 1866 je dosegel kot ljubljanski župan ureditev starejše mestne registrature.⁷

Kazalo je, da se bo položaj arhivov bistveno izboljšal, ko si je leta 1869 ministristvo za notranje zadeve na Dunaju zastavilo nalogo, urediti arhivsko službo v Avstriji. V zvezi s tem je zahtevalo od namestništev oziroma deželnih vlad podatke o gradivu pri upravnih organih, ki bi imelo v prvi vrsti pomen za zgodovinske raziskave, ter kako je poskrbljeno za to gradivo. Ministristvo je priporočilo, naj bi pri odgovorih pritegnili koga, ki se razume na vprašanja arhivov.⁸ Zato je deželna vlada v Ljubljani poverila sestavo poročila Avgustu Dimitzu.

Po Dimitzovem mnenju je bilo šteti od spisov pri deželni vladi k arhivskemu gradivu le spise deželnega vicedoma, ki so nastali od začetka 16. stoletja do ukinitve vicedomskega urada leta 1747. Deželna vlada je imela shranjen vicedomski arhiv (zložen je bil deloma na policah, deloma na kupu) skupaj s spisi reprezentance in komore ter deželnega glavarstva v zelo vlažnem, majhnem prostoru v pritličju poslopja leta 1866 ukinjene policijske direkcije; leta 1868 ga je morala namreč v vsej naglici prenesti iz lontovža. To pa je bila od leta 1863 že tretja preselitev vicedomskega arhiva, od katerih sta dve povzro-

čile zahteve vojaštva po prostorih. Pri teh prenašanjih je prišlo tudi gradivo v precejšen nered. Za nižje upravne organe pa je sodil Dimitz, da nimajo gradiva, ki bi imelo predvsem pomen za zgodovino.

Deželna vlada oziroma njen predhodnik gubernij sta porabila za potrebe arhiva le manjše vsote denarja. Znesek 400 gld. so izplačali ljubljanskemu profesorju zgodovine Francu Ks. Richterju za urejanje in popis stanovskega arhiva (leta 1817), preden ga je tri leta zatem ljubljanski gubernij vrnil kranjskemu stanovskemu odboru. Gradivo je namreč v času francoskih vojn močno trpelo. Leta 1797 so arhiv prepeljali najprej na Dunaj, nato še dalje v Brno, leta 1809 pa so ga shranili v zelo vlažni kleti licejskega poslopja. Vsoto 45 gld. je prejel takratni kustos Historičnega društva za Kranjsko, uradnik pri državnem knjigovodstvu v Ljubljani, Anton Jellouschek, potem ko je leta 1856 izdelal popis tim. aktov deželnega zbora od najstarejših ohranjenih iz leta 1540 do 1609 za potrebe dunajske akademije znanosti. Dejstvo, da so za urejanje starejšega gradiva pritegnili zgodovinarja, kaže, da so temu gradivu že tedaj pripisovali prvenstveno znanstveni pomen. Za pisarniški arhiv deželne vlade ni skrbel noben poseben uradnik.

Na splošno so bila škartiranja v registraturi organa za deželno upravo — v želji, da bi pridobili prostor za novo gradivo — prav pogosta: v začetku 19. stoletja so jih izvajali na spisih iz let 1747 do 1809, nato (najbrž v letih 1841 do 1848) na spisih iz časa 1825 do 1830, leta 1867 pa so pričeli s škartiranjem tako na starejšem kot na novejšem gradivu (starejšim nad 10 let), kar pa je zaradi pomanjkanja pisarniških moči, ki so to delo opravljale, le počasi napredovalo. Od spisov francoske intendance v Ljubljani (1809—1813) je obstajalo samo 38 fasciklov. Uspeli so rešiti le to malenkost, medtem ko so ostale spise Francozi pred svojim odhodom sežgali na takratnem Nemškem trgu.

Po Dimitzovem mnenju so se spoznali na Kranjskem na arhive muzejski kustos Karel Deschmann, tudi poslanec deželnega zbora in ljubljanski podžupan oziroma kasneje župan, profesor realke v Ljubljani Jurij Kozina ter on sam, sklicujoč se na prispevke o reformaciji, ki jih je na podlagi vicedomskega arhiva priobčil v Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.⁹

Iz zbranih podatkov so na Dunaju ugotovili, da je najdragocenejše arhivsko gradivo shranjeno pri deželnih uradih na Dunaju, v

Pragi, Innsbrucku, Salzburgu, Zadru ter pri okrajnih glavarstvih v Kotoru in Dubrovniku, da pa je dragoceno gradivo tudi pri organih za deželno upravo v Brnu, Gradcu, Ljubljani in Celovcu.¹⁰ Vrednost gradiva so merili zlasti po njegovi časovni starosti. Gradivo v Ljubljani so torej uvrščali v drugo kategorijo.

Deželna vlada v Ljubljani, ki do tedaj na arhivskem področju ni ničesar ukrenila, pa ni ministrstvu posredovala samo zelenih podatkov, temveč na podlagi Dimitzovega poročila tudi predlog, naj se v Ljubljani osnuje deželni arhiv. Dimitz je namreč opozoril na bogastvo arhivov, ki so se ohranili v deželi, »ne glede na nenaklonjenost razmer v prejšnjih stol. in ne glede na brezbriznost novejšega časa za spomenike življenja in ustvarjanja prednikov in zaradi katere se raziskovalci zgodovine tako pogosto pritožujejo.« Arhiv (zbirka) Historičnega društva je obsegala več sto pergamentnih in pomembno število listin na papirju (najstarejša je bila ustanovna listina samostana Kostanjevica iz leta 1248). Glavni priliv listin je dobila zbirka iz arhiva freisinškega gospostva Loka. Dimitz ni posebej omenjal, da so leta 1862 obogatili zbirko s protokoli ljubljanskega ograjnega in vicedomskega sodišča poleg nekaterih pergamentnih listin, ki jih je izročilo deželno sodišče v Ljubljani. Zbirka je bila urejena, vendar pa shranjena v vlažnem pritličnem prostoru, s katerim je razpolagalo društvo. Nič manj bogat z listinami ni bil arhiv (zbirka) Muzejskega društva, ki se je hranil v muzeju; listine so izvirale predvsem iz arhiva briksenškega gospostva Bled. Za zbirko je skrbel kustos Deschmann, ki jo je na novo uredil in popisal v letih 1859 in 1860.

Omenjena arhiva sta, kot smo že omenili, nastala kot rezultat zbiranja iz različnih provenienčnih celot. Od arhivov, ki so se hranili pri ustvarjalcih oziroma njihovih naslednikih, sta bila po pomenu na prvem mestu arhiv deželne vlade, o čemer je bil že govor, ter arhiv dežele. Pri slednjem je Dimitz posebej opozoril na zapisnike deželnega zbora, ki da obsegajo nepretrgano zgodovino dežele. Po sporočilih bivšega pastorja ljubljanske evangeličanske občine, Teodorja Elzeja — tedaj je bil pastor v Benetkah — ki ga je uporabljal vrsto let, je obsegal stanovski arhiv za znanost zelo pomembno gradivo. Obstajal je tudi starejši popis tega arhiva, pri čemer je Dimitz mislil na repertorij, ki ga je izdelal leta 1722 stanovski registrator Karel Seifrid Perizhoff. Do arhivov stolnega kapitlja, ško-

fijstva in semeniške biblioteke v Ljubljani sicer svetni raziskovalci tedaj še niso imeli dostopa, Dimitz pa je sodil, da imajo gotovo znaten pomen. Za arhiv stolnega kapitlja je obstajal zelo popoln popis, pogosto v obliki regist. V škofijskem arhivu naj bi imeli že nekaj let namen izločiti gradivo, ki da nima pomena za preučevanje svetne zgodovine. Zato je Dimitz izrazil željo, da tega izločanja ne bi opravili, ker se je bal, da bodo uničili za deželno zgodovino zelo pomembne listine. Tudi arhiv novomeškega stolnega kapitlja je vseboval pomembno število listin, ki so bile po snovi urejene in popisane. Vse kaže, da je Dimitz ljubljanski mestni arhiv slabše poznal, ker je sodil o njem, da je manjšega pomena. Opozoril je sicer na mestno privilegijsko knjigo, ki je obsegala tudi listine iz 14. in 15. stoletja, in na starejšo registraturo iz let 1754 do 1815, ki je vsebovala kot predspise listine, segajoče nazaj v 15. stoletje.

Med privatnimi arhivi so zaslužili po Dimitzovem mnenju posebno pozornost graščinski arhivi. Izmed vseh se mu je zdel najpomembnejši dolski arhiv, last grofice Attems, ki pa je bil za znanstveno uporabo še zaprt. Izjemoma si je mogel nekoliko ogledati ta arhiv Vincenc F. Klun v času, ko je bil tajnik Historičnega društva, in je o njem tudi poročal v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. Od drugih arhivov te vrste so bili posebno cenjeni: Auerspergov na Turjaku, ki je obsegal 102 pomembnejši listini v originalu iz 13. do 18. stoletja, grofov Barbo na Rakovniku (Kroisenbach), grofov Hohenwarth na Raunach (v kraju Pivka na Krasu), grofov Lanthieri v Vipavi in Ruardov na Bledu; blejski arhiv je vseboval najstarejše listine v deželi, med temi pergamentne cesarske listine iz zgodnjega srednjega veka.

Arhivalije so hranili torej na velikem številu krajev, za znanstveno uporabo so bile večji del še nedostopne, pogosto so bile tudi izpostavljene uničevanju. Zato je obstajala po Dimitzovem gotovo upravičenem prepričanju nevarnost, da propadejo, kolikor ne bi poskrbeli, da se uredijo in združijo. V interesu znanosti naj bi jih lastniki odstopili arhivu, toda pod pogoji, ki bi varovali njihove posebne interese. Pri tem se je postavljalo vprašanje, ali ustanoviti arhiv za deželo na državne stroške ali pa iz deželnih sredstev, toda s podporo države. Dimitz je še pristavil, da bi se dalo morebiti urediti to »življenjsko vprašanje kranjskega zgodovinopisja« v sklopu deželnega muzeja, ki so mu ravno tedaj pripravljali nov stroj.¹¹

Deželna vlada je posredovala omenjeni predlog ministrstvu za notranje zadeve ter zagotavljala, da bo na podlagi njegove pobude posvečala arhivski službi posebno pozornost in stalno skrb. Dejansko je začela takoj tudi ukrepati. Okrajnim glavarjem v Ljubljani, Novem mestu in Postojni je naročila, naj sporočijo, iz katerih let hranijo gradivo bivših okrožnih uradov, kakšno vrednost ima za upravo in zgodovino to gradivo ter kako se hrani.¹² Pri tem je treba šteti deželni vladi v dobro, da je znala ceniti tudi pomen sorazmerno novejšega gradiva za zgodovino.

Ljubljanski okrajni glavar je odgovoril, da začenjajo akti ljubljanske kresije z letom 1784, da so bili na podlagi odloka deželne vlade z dne 3. junija 1865 škartirani, pri čemer so ohranili za uveljavljanje pravic posameznikov še uporabne in pomembne spise, kakor tudi za zgodovino pomembne spise, zlasti iz časa francoske vlade, da pa je gradivo spravljeno v precej vlažnem prostoru. Predlagal je, naj bi izdelali popis spisov, potem pa bi mogli na nadrejenem mestu presoditi, ali naj kresijske spise še nadalje shranjujejo ali pa jih kot nepotrebne izročijo v predelavo. V Novem mestu so se ohranili kresijski spisi od leta 1781 dalje, bili so na podlagi odloka deželne vlade z dne 24. aprila 1868 škartirani; po mnenju okrajnega glavarja so imeli za tekoče poslovanje pomen zlasti spisi v podložniških zadevah, ker so jih pogosto potrebovali pri pogajanjih o zemljiški odvezi in regulaciji. Skupaj s starejšimi okrajnimi spisi je bilo gradivo okrožja primerno shranjeno v dveh sobah. Pri postojnskem glavarstvu shranjeni arhiv okrožja je segal od leta 1802 dalje, ker so ob velikem požaru v Postojni pogoreli tudi vsi starejši kresijski spisi. Pri poslovanju so potrebovali še spise o imenovanjih in zaprisegi državnih uradnikov, ustanovitvi župnij, kuracij, lokalij, šol, mežnarij in ustanov, o gozdnih in pašnih sporih, rekvizicijskih zahtevah, podložniških obveznostih in ubožnostnih zadevah. Te spise naj bi skupaj z vložnimi zapisniki, razpredelnicami in drugim še nadalje hranili, medtem ko bi mogli po mnenju okrajnega glavarja marsikateri spis tudi škartirati. Gradivo so hranili v remizi postojnskega gradu.¹³

Treba je bilo ukrepati tudi glede vice-domskega arhiva in drugih starejših spisov, ki jih je hranila deželna vlada v vlažnem prostoru bivše policijske direkcije. Odredili so, da se ta arhiv takoj prenese v drug prostor, kjer bi gradivo osušili, pregledali in uredili.

Istočasno se je deželna vlada obrnila na kranjski deželni odbor z vprašanjem, ali bi bil pripravljen sodelovati pri pripravah za ustanovitev pravega deželnega arhiva. Ugotavljala je, da so številni, v njenem arhivu shranjeni akti v zvezi z zadevami v arhivu deželnega odbora in v muzejskem arhivu ter da tvorijo v interesu dežele in znanosti celoto.¹⁴

Nastanek deželnega arhiva so povezovali s predvideno reorganizacijo deželnega muzeja, s katero naj bi prišel tudi pod neposredno upravo dežele. V svojem poročilu z dne 20. septembra 1869 o bodoči ureditvi tega zavoda je deželni odbor predlagal, naj se muzejski arhiv, ki je hranil tedaj okoli 1800 listin, na podlagi načrtnega zbiranja arhivskih zakladov v deželi (stanovskega arhiva, vicedomskega arhiva, arhivov privatnikov in korporacij) razvije v deželni arhiv po vzoru Joanneja v Gradcu. Pogoj za ta razvoj pa so bili primerne prostori in uradnik s potrebnim strokovnim znanjem.¹⁵ Velja omeniti, da je graški deželni arhiv, ustanovljen leta 1868, veljal kot vzor tudi več drugim arhivom, ki so v tem času nastajali.¹⁶

Zaradi predčasno zaključenega zasedanja deželni zbor v l. 1869 predloga o novi organizaciji deželnega muzeja ni obravnaval. Zato je deželni odbor na seji 31. decembra 1869 načel vprašanje deželnega arhiva in povsem soglašal z deželno vlado glede njenega predloga. Bil je prepričan, da bo pri naslednjem zasedanju deželni zbor gotovo potrdil ustanovitev deželnega arhiva, da pa je treba najprej pridobiti primerne prostore; ne glede na to pa naj bi prevzel muzej takoj v začasno hrambo vicedomski arhiv in tudi naročil kustosu Deschmannu, da se pripravi na prevzem. Obenem se je obrnil na Arnolda Luschina v. Ebengreutha, tedaj adjunkta štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, ki je na podlagi lastnih preučevanj dobro poznal stanovski arhiv v Ljubljani in si je ob zgodovinskih raziskavah in potovanjih po Kranjski pridobil dober pregled nad arhivalijami v deželi. Ob tej priliki je deželni odbor tudi menil, da je nastopil primeren čas, ko naj bi zahtevali od arhivov višjih organov, da bi odstopili za predvideni deželni arhiv gradivo v času Jožefa II. ukinjenih kranjskih samostanov, od katerih da so ostali v deželi ob ukinitvi le manj pomembni ostanki.¹⁷

Na podlagi pritrdilnega stališča deželnega odbora je deželna vlada zaprosila ministrstvo za notranje zadeve za dovoljenje, da izroči vicedomski arhiv deželnemu odboru. Po njenem mnenju je bil to trenutno tudi edini

izhod, da se arhiv obvaruje pred popolnim uničenjem; spise iz let 1747 do 1782 pa bi izročili kasneje.¹⁸

Kaže, da je prišel deželni odbor na podlagi obširne spomenice Arnolda Luschina do prepričanja, da ljubljanski muzej trenutno nima pogojev, da bi se v njegovem okviru razvil deželni arhiv. Zato je na svoji seji dne 13. maja 1870 sklenil, da tedaj stanovskega arhiva, ki je bil shranjen v Pogatschnikovi hiši v Salendrovi ulici, ne bodo vključili v muzejski arhiv. Glavna težava je bila v tem, da so tudi deželnemu muzeju, ki je bil nastanjen v poslopju liceja, za lastne potrebe primanjkovali prostori. Vse to je imelo za posledico, da je deželni zbor na seji dne 24. avgusta 1870, ko je obravnaval novi muzejski statut, šel prek vprašanja deželnega arhiva, ne da bi ga posebej omenjal.¹⁹

Po drugi strani je sorazmerno hitro prenehala tudi vnema državnih organov za ureditev arhivske službe. Pri ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju je sicer posebna komisija izdelala osnutek načel, po katerih naj bi izvedli organizacijo arhivov v Avstriji (poleg arhivov za dežele je predvidela tudi arhive za okrožja). Glede predlogov komisije pa je imelo ministrstvo številne pomisleke, povečini v zvezi s financiranjem arhivov. Z odstopom tedanjega notranjega ministra Giskre novembra 1871 je tudi delo na splošni organizaciji arhivske službe za daljše obdobje povsem prenehalo.²⁰ Ministrstvo tudi ni odgovorilo deželni vladi v Ljubljani glede ustanovitve deželnega arhiva, niti glede izročitve vicedomskega arhiva, za katerega deželna vlada ni našla boljšega prostora.

Okoliščine, pod katerimi so hranili v Ljubljani stanovski in vicedomski arhiv — oba sta bila v vlažnih prostorih in je grozilo, da propadeta — so vzbudile pozornost pri Luschinu, tedaj že profesorju prava na graški univerzi. V poletju 1873 je med krajšim bivanjem v Ljubljani uporabljal zlasti stanovski arhiv. Na kranjski deželni odbor je naslovil obsežno spomenico ter ga pozval, naj shrani vicedomski in stari stanovski arhiv na suhem in tudi sicer varnem kraju. S tem v zvezi je opozoril, da se stalno ponavlja tožba, češ da Kranjska nima zgodovine oziroma da njena zgodovina ni znana. To mnenje pa je zavračal s tem, da je sicer po obsegu majhna Kranjska odigrala v okviru notranjeavstrijskih dežel častno vlogo v turških vojnah, kar da ji zagotavlja mesto v svetovni zgodovini, da pa je res, da niso imeli uporabne zgodovine Kranjske. Pač pa za gotovo ne bodo mogli preučevati njene zgodovine, če bosta propadla stanovski in

vicedomski arhiv. Luschinu so se zdeli zlasti pomembni stanovski spisi iz prve četrtine 16. stoletja, pri čemer je ta ocena gotovo pogojena v veliki meri z njegovimi raziskavami. Pomen stanovskega arhiva je po njegovem mnenju segal tudi prek deželnega okvira. Štajerski zgodovinarji naj bi bili na primer za čas od 1507 do 1525 v veliki meri navezani na kranjski stanovski arhiv, ker se v štajerskem stanovskem arhivu začnajo spisi skoraj brez izjeme z letom 1525. Podobno naj bi veljalo tudi za nekatera kasnejša časovna obdobja, tako na primer glede Bocskaijevega upora. Prav tako se je zdel Luschinu pomemben tudi praktičen pomen stanovskih spisov za potrebe dežele. Vicedomskega arhiva Luschin ni poznal v toliki meri na podlagi samih spisov, pač pa je opozoril na zanimive objave iz tega arhiva, ki so jih prinesle Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.

Luschinovo posredovanje je bilo uspešno. Deželni odbor je dal takoj prenesti stari stanovski arhiv iz Pogatschnikove hiše v dve pritlični sobi v lontovžu, ki so ju pred tem oddajali podružnici Narodne banke, deželno vlado pa je pozval, naj bi izvedli dogovor iz leta 1871 o izročitvi vicedomskega arhiva.²¹ Deželna vlada se je na podlagi tega obrnila na ministrstvo za notranje zadeve, sklicujoč se na svoj dopis iz leta 1870; ker po preteku poldruega meseca ni prejela odgovora, je oktobra 1873 ponovno urgirala pri ministru. Ministrstvo je takoj dalo svoj pristanek, nato so izročili vicedomski arhiv v obsegu 230 fasciklov, 29 knjig urbarjev, enega mitninskega registra in enega repertorija decembra tega leta deželnemu odboru, vendar si je deželna vlada pridržala lastninsko pravico. Gradivo so shranili v lontovžu skupaj s starim stanovskim arhivom. Ker je bil vicedomski arhiv pomešan z arhivom reprezentance in komore ter deželnega glavarstva, je bilo treba predhodno fonde pregledati in ločiti. Gradivo, nastalo po letu 1747, so obdržali iz razloga, da predstavlja začetek registrature deželne vlade; odredili pa so, da se prenese v suh prostor.²²

Podobno kot na Kranjskem je tudi deželna vlada v Celovcu izročila svoje starejše arhivalije Koroškemu zgodovinskemu društvu, pri katerem je začel na ta način nastajati deželni arhiv.²³

Luschin se je tudi v naslednjih letih prizadeval za varstvo arhivov na Kranjskem. Leta 1877 je bil imenovan za konservatorja arhivske (tretje) sekcije Centralne komisije za raziskovanje in ohranitev umetnostnih in

zgodovinskih spomenikov za Kranjsko, potem ko je leta 1873 omenjena komisija sprejela v svoje delovno področje tudi arhive. To naloge je opravljal do leta 1881, ko ga je nasledil kot konservator Avgust Dimitz. V okviru programa splošnega evidentiranja arhivov v Avstriji, ki si ga je zastavila omenjena komisija, je leta 1878 izdelal poročilo o arhivih na Kranjskem. Leta 1880 pa je izposloval pri deželnem odboru, da so odkupili za deželni arhiv dragoceni dolski graščinski arhiv, ki ga je sam tudi sumarno opisal.²⁴

Medtem je deželni odbor leta 1877 sklenil, naj se vsaj za silo uredita stari stanovski in vicedomski arhiv. Jeseni tega leta je tudi Franc Schumi prosil Deschmanna, naj dela na to, da deželni zbor nastavi arhivarja za zgodovinski arhiv. Sklep deželnega odbora je sporočil Centralni komisiji Deschmann, komisija pa je na podlagi poročila svojega člana, profesorja dunajske univerze Teodorja Sickla, za urejevalca predložila deželnemu odboru Petra Skobielskega, absolventa Inštituta za avstrijsko zgodovinopisje (Institut für österreichische Geschichtsforschung) na dunajski univerzi (kasneje profesor v Lvovu). Stroške za urejevanje je deloma plačala tudi Centralna komisija. Skobielski je opravil zapuženo delo v času od 1. maja do 15. julija 1878. V dodatku k poročilu o urejanju stanovskega in vicedomskega arhiva v Ljubljani (iz leta 1880) je Skobielski predlagal, naj bi dokončali urejevanje, ki ga je pričel, in naj bi določili uradnika — po možnosti od deželnega odbora — ki bi skrbel za arhivalije. Kot odgovor na ta predlog je deželni odbor sporočil Centralni komisiji (9. januarja 1881), da trenutno zaradi pomanjkanja ustrezne dotacije in ker ni na voljo moči med deželnimi uradniki, ne morejo urediti zadeve do konca, nameravajo pa v primernem trenutku ločene arhivalije dežele, deželnega muzeja in Historičnega društva združiti v deželni arhiv in poskrbeti, da bodo popisane, kakor tudi zanesljivo vzdrževane.²⁵

Leta 1884 je Luschin na Deschmannovo prošnjo pripravil obsežen elaborat za ureditev deželnega arhiva v Ljubljani.²⁶

Končno je bilo z dograditvijo novega poslojpa deželnega muzeja leta 1887 na voljo tudi skladišče za arhivalije. Arhivu so dodelili dva prostora v visokem pritličju; zaradi boljšega izkoriščanja so večji prostor pregradili tudi po višini.²⁷ Isto leto je deželni odbor izročil muzeju stari stanovski in vicedomski arhiv, ki so ju v septembru tega leta tudi prepeljali v novo zgradbo in s tem dokončno ločili od registrature.²⁸ Temu gradi-

vu, ki je dalo podlago za dejanski nastanek deželnega arhiva, so priključili še muzejsko zbirko listin ter celote gradiva, ki jih je začel prevzemati muzej leta 1880 (dolski graščinski, imenovan tudi Erbergov arhiv; okoli 75 listin iz arhiva gospostva Bled; okoli 200 listin samostana Kostanjevica; zbirko leta 1885 razpuščenega Historičnega društva za Kranjsko, ki pa že dlje časa ni več delovalo, arhiva gospostev Bled in rudniške družbe na Javorniku, 40 listin, nanašajočih se na pl. Lamberge ter več urbarjev in sodnih knjig freisinškega gospostva Loka, ki jih je po posredovanju profesorja Franca Kosa prodal neki trgovec v Gorici za 16 gld. kot odpadni papir).²⁹ Z mesecem novembrom je pričel delovati v arhivu Julij Wallner, profesor zgodovine na gimnaziji v Ljubljani, kamor je bil prestavljen jeseni tega leta. Wallner je imel že nekaj arhivskih izkušenj, ko je kot profesor v Jihlavi uredil tamkajšnji mestni arhiv.³⁰

Pod takimi pogoji je začel delovati leta 1887 kranjski deželni arhiv, iz katerega se je postopoma razvil današnji osrednji slovenski arhiv (Arhiv Slovenije, do leta 1966 z nazivom Državni arhiv Slovenije).

DELOVANJE ARHIVA

Wallner je od 1. novembra 1887 do konca junija 1888 v prostem času deloma brezplačno, deloma pa za manjšo nagrado opravljal urejevalna dela v arhivu. S 1. februarjem 1889 je deželni odbor poveril zaradi bolezni kustosa Deschmanna, ki je nato 11. marca 1889 tudi umrl, Wallnerju neposredno skrb za arhiv.³¹

Novi kustos Alfons Müllner, ki je prišel kot profesor v pokoju leta 1888 iz Linza v Ljubljano, ni bil z Wallnerjevim delom zadovoljen, trdeč, da ni bil za to sposoben. Jeseni 1889 so nastavili za kurata deželne prisilne delavnice v Ljubljani zgodovinarja Antona Koblarja ter se dogovorili z njim, da bo skrbel tudi za deželni arhiv; vodstvo in urejanje arhiva mu je izročil deželni odbor s 1. aprilom 1890. Koblar je že za časa škofa Pogačarja opravljal posle škofijskega arhivarja, poznal pa je tudi večje število drugih arhivov na Kranjskem. Za delo v arhivu mu je določil deželni zbor letno nagrado 100 gld. Te nagrade mu zbor kljub ponovnim prošnjam ni zvišal, češ da prejema kot kurat v prisilni delavnici primerne dohodke. Odobril mu je le izredno letno nagrado v enaki višini. Velja omeniti, da je podprl leta 1895 Koblarjevo prošnjo v deželnem zboru zlasti Ivan Tavčar. Pripisovanje postranskega pomena

arhivu, pogosto navzkrižje s kustosom Müllnerjem, razen tega tudi delovanje na političnem področju so vplivali na Koblarja, da je začel leta 1896 opuščati delo v arhivu. O Müllnerju je tožil Koblar, da mu brez njegove vednosti (kljub sklepu deželnega odbora z dne 16. junija 1892), brskajoč za podatki za svoje glasilo *Argo*, razmetava po knjižnici in arhivu in mu po cele kupe odnaša v svojo pisarno. Spričo takih razmer je Koblar sam izjavil, da svoje mesto takoj zapusti, če dobe sposobnega domačina, ki bi prevzel delo v knjižnici in arhivu. Müllner se je te izjave oprijel in sporočil jeseni 1899 deželnemu odboru, da se je taka moč našla v novem suplentu ljubljanske realke Francu Komatarju. Ko pa je bil nato leta 1900 Koblar imenovan za župnika v Kranju, je prevzel urejevanje arhiva Müllner sam, ne da bi deželni odbor kakorkoli posredoval. Prvo leto je Müllner še celo uspel, da mu je deželni zbor priznal enako nagrado kakor prej Koblarju.³²

Po Müllnerjevem odhodu k ministrstvu za javna dela na Dunaj sredi leta 1903 se je za izpraznjeno mesto kustosa potegoval Komatar, tedaj že profesor realke v Ljubljani, ki pa ga je deželni odbor še isto leto nastavil za deželnega arhivarja in mu poveril oskrbovanje arhiva in knjižnice. Ker ga niso izbrali za kustosa, za kar so začasno postavili muzejskega preparatorja Ferdinanda Schulza, ker njegove vloge glede arhiva in muzeja niso naletele pri deželnem odboru na razumevanje in ker so mu določili nizke dohodke, je že z 31. januarjem 1904 odpovedal službo deželnega arhivarja in z novim šolskim letom postal profesor na kranjski gimnaziji. Kot korespondent Centralne komisije za preučevanje in ohranitev umetnostnih in zgodovinskih spomenikov, za kar je bil imenovan 24. oktobra 1904, se je posvetil predvsem varstvu privatnih arhivov.³³

Po Komatarjevem odhodu za arhiv ni skrbel več za to posebej določena oseba. Zato je Josip Mal upravičeno ugotavljal, »da je vladalo v arhivu mrtvilo; zadovoljili so se s tem (mislil je na deželni odbor), da so zneli kup starega papirja na več ali manj varne prostore in se dalje za to niso več brigali.« Deželni odbor pa je leta 1910 trdil, da ima pač deželni muzej dve šolani strokovni moči, ravnatelja Josipa Mantuanija in asistenta Josipa Mala, oba absolventa Inštituta za avstrijsko zgodovino na dunajski univerzi, od katerih je pričakovati, da bosta storila vse potrebno tudi za arhiv.³⁴ Dejansko se je mogel le Josip Mal od časa do časa posvetiti tudi arhivu.

Ob ustanovitvi arhivu niso uredili položaja v sklopu deželnega muzeja. Zato je Koblar prosil deželni zbor, naj bi v prvi vrsti v muzeju sistemizirali samostojno mesto arhivarja. Deželni zbor predloga ni vzel v obravnavo, češ da bodo to vprašanje uredili v zvezi s predvideno novo organizacijo muzeja. Ko pa je deželni zbor na seji 1. februarja 1894 sprejel to novo organizacijo, za arhiv niso določili nobenega posebnega uslužbenca, zanj tudi drugače ni bila predvidena posebna organizacijska enota. Komatar je predlagal deželnemu zboru, naj bi na prvem naslednjem zasedanju vendar že uredili položaj deželnega arhiva. Deželni odbor pa tudi tedaj ni pokazal razumevanja za zadeve arhiva.³⁵

Neurejeno vprašanje organizacije in uslužbencev je onemogočalo normalno delovanje arhiva. Nadaljevalo se je priložnostno prevzemanje arhivalij: 1888 — več pergamentnih listin, ki jih je po posredovanju profesorja Luschina prepustila Deželna finančna direkcija v Gradcu, ter 4 fascikli gradiva freisinškega gospostva Loka, 1889 — arhivalije ukinjenih samostanov v Kostanjevici in Stični, 1893 — zbirka prepisov in regist listin Franca Schumija, 1897 — zabojev listin in aktov iz 18. in 19. stoletja, ki jih je izročilo okrajno sodišče Novo mesto, 1899 — del graščinskega arhiva Boštanj, 1900 — gradivo okrožnega urada Ljubljana, nekaj gradiva deželnega sodišča v Ljubljani in rodbine Kalchberg, 1902 — 18 fasciklov spisov okrožnih uradov in komorne prokurature, nanašajočih se na gozdne zadeve gospostev Loka, Bela peč, Bled, Idrija in Postojna ter knjige o zemljiški odvezi, ki so jih izročili davčni uradi, 1910 — arhivalije graščine Šrajbarski turn in 1911 — nekaj spisov okrajnih sodišč Idrija in Logatec. Spričo tega je ugotavljal ravnatelj štajerskega deželnega arhiva Anton Mell na konferenci inštitutov za objavo deželne zgodovine v Salzburgu leta 1904, da ima Kranjska sicer tako imenovani deželni arhiv, toda le v smislu arhiva kranjskih deželnih stanov. Ona zbirateljska dejavnost, ki je iz štajerskega deželnega arhiva napravila osrednji deželni arhiv, vsebujoč številne posamezne mestne, trške in graščinske arhive, se na Kranjskem še ni pričela.

Omenili smo prevzeme večjih celot gradiva, ne pa posameznih aktov, listin in manjših skupnih aktov. Skladiščne kapacitete arhiva pa so ostale ves čas nespremenjene.³⁶

Delo v arhivu je potekalo ves čas brez kakršnekoli načrtnosti. Wallner je urejeval vicedomski in stanovski arhiv ter izdelal v

osnutku dva pripomočka za uporablanje stanovskega arhiva in seznam manjkajočih spisov v vicedomskem arhivu. Koblar je nastavil zbirko listin, jih urejeval, popisoval, izdeloval regeste in prepise, nekaj časa pa porabil tudi za prvo urejanje arhivov samostanov Kostanjevica in Stična ter graščine Dol. Stanovskemu arhivu ni posvečal posebne pozornosti (urejeval in popisal je le nekaj svežnjev tega arhiva), pač pa se je zopet Müllner lotil urejevanja oziroma, bolje rečeno, preurejevanja tega arhiva. Mal je sestavljal regeste listin ter krajevni in osebni indeks k zbirki listin.³⁷

Posebej nas zanima način urejevanja spisovnega gradiva, pri katerem neposredno odseva tudi takratno stanje arhivske stroke pri nas. Odgovor na to vprašanje dajejo dela, opravljena na stanovskem in vicedomskem arhivu.

Stanovski arhiv je bil pretežno — kot drugi arhivi v onem času — urejen tako, da je posamezna skupina spisov zavzemala določeno omaro oziroma predelek omare. Za lažje iskanje je izdelal Perizhoff že omenjeni abecedni repertorij. Tak sistem ureditve je zahteval, da so bili spisi točno shranjeni na svojem mestu v omari. Prenašanje gradiva, zlasti pa zasilno uskladiščenje v času francoske vlade je imelo za posledico, da je dajal arhiv leta 1813 videz neurejene gmote papirja.

Richter, ki so mu poverili ureditev arhiva, nalogi ni bil kos. Izhajal je iz delitve po snovnih skupinah, pri čemer se je do neke mere naslonil na obstoječo strukturo, skupine spisov pa je razporedil po abecedi njihovih gesel. Pri tem ni samo nazive skupin (gesla) slabo izbral, tako da je bilo iz njih komaj mogoče sklepati na dejansko vsebino, marveč je bilo treba isto materijo pogosto iskati med različnimi skupinami. Tudi ni poskrbel za podrobno ureditev in številni spisi so ostali napačno vloženi. Fascikle je tekoče oštevilčil in izdelal sumarni popis arhiva (na podlagi abecednih gesel skupin).³⁸

Z Richterjevo ureditvijo, ki daje osnovo še danes obstoječi strukturi stanovskega arhiva, niso bili zadovoljni, zato so zaprosili direktorja gubernijske registrature v Ljubljani, Johanna Adolfa Backesa, za nasvet, kako izboljšati ureditev stanovskega arhiva. Backes, ki je imel pred očmi tedanje, tudi pri nas na zelo visoki stopnji razvite registraturne sisteme v pisarnah, je ugotavljal, da stanovske glavne registraturne knjige, ki so obstajale za čas od leta 1401 do leta 1782,

skoraj ni moč uporabljati, potem ko je Richter vpeljal označevanje gradiva s številko fascikla. Tudi Richterjev popis nikakor ni ustrezal zahtevam takratnega administrativnega poslovanja in ni dajal nobene opore, da bi bilo mogoče vsak spisovni kos v registraturi takoj najti. Zato je predlagal, naj bi izdelali nove registraturne pripomočke: glavni seznam, ki naj bi napotil uporabnika na številko fascikla, ter podroben seznam, izdelan za vsak fascikel posebej.

Backesovega predloga se tedaj niso lotili — verjetno zaradi preobsežnosti naloge — pa tudi ne kasneje, ko je leta 1862 Peter Radics ponovno predlagal, naj bi na ta način poskrbeli za lažji pristop do stanovskega arhiva. Radics se je gotovo želel sam lotiti tega dela, ker je tedaj tudi prosil za službo v državnem arhivu na Dunaju, leta 1866 pa je uredil ljubljanski mestni arhiv.³⁹

Posegi v gradivo so se pričeli leta 1878, ko se je Skobielski lotil popravljanja ureditve s tem, da je združeval po materiji sorodne spise iz posameznih fasciklov. V času, ki mu je bil na voljo, je bilo to preurejanje opravljeno le delno. Zato je predlagal, da se po njegovem odhodu s takim urejanjem nadaljuje in gradivo popiše, za kar je menil, da bi potrebovali več urejevalcev in da bi delo trajalo približno eno leto. Sestavil je tudi sumarni prikaz vsebine gradiva.

Značilen je tudi Skobielskega pogled na pomen gradiva. Predlagal je namreč, naj bi ločili listine kakor tudi drugo zgodovinsko dragoceno in pomembno gradivo od drugih aktov, ki zadevajo zgolj krajevne interese, družine, osebe, gospodarstvo, upravo, itd, da se ne bi pomembno gradivo v njem izgubilo in ga ne bi bilo mogoče uporabljati.⁴⁰

Wallner je imel povsem drugačne poglede na temeljna arhivistična vprašanja in se je v njih že močno približal današnjim načelom arhivske stroke. Zagovarjal je enostaven in smotrni postopek pri urejanju, ki naj bi omogočal po eni strani čim boljši pregled nad snovjo, po drugi strani pa kolikor mogoče hiter potek dela, da ne bi zaradi tega trpelo ali bilo povsem prekinjeno uporabljanje gradiva. Nasprotoval je popolni preureditvi razdelitve, ker so bili spisi v tiskanih delih že citirani po obstoječi numeraciji in se v nasprotnem primeru ne bi mogli več ozirati na te navedbe, oziroma bi te spise izgubili iz evidence. Zato je obstoječo ureditev na fascikle v glavnem obdržal in dopuščal spremembe le tam, kjer je bilo to mogoče, ne da bi nastale zaradi tega motnje ali pa je bilo to

nujno potrebno. Nekatere fascikle je zaradi heterogenega gradiva razdelil na večje število fasciklov (npr. 3a, 3b, 3c), deloma pa tudi razčlenil po snovi gradivo v okviru fasciklov. V konceptu je izdelal izpopolnjeni popis fasciklov po skupinah spisov ter neke vrste stvarni indeks.⁴¹

Deželni odbor je naročil Koblarju, naj uredi arhiv tako, da bo gradivo pregledno in urejeno kolikor mogoče po tistem sistemu, po katerem je bilo urejeno v štajerskem deželnem arhivu. Koblar je pustil stanovski arhiv v glavnem tak, kot ga je prevzel,⁴² drugače pa je ravnal Müllner. Najprej si je nekaj dni ogledoval ureditev v graškem arhivu, nato pa se tudi sam lotil po graškem vzoru dela v Ljubljani. V okviru fasciklov je nadaljeval z združevanjem spisov po snovi, iz gradiva, ki ni ustrezalo po vsebini, pa sestavljal po snovi sorodne, nove vzporedne fascikle.⁴³ Po načinu sodi Müllnerjevo delo v isto kategorijo kot urejanje, ki ga je izvajal Skobielski. Dela ni dokončal in Komatar je o njem zapisal, da je raztrgal stanovski arhiv in ga zapustil ob svojem odhodu v največjem neredu.⁴⁴

Podobno se je zgodilo tudi z vicedomskim arhivom. Viljem Heil, izredni sekretar reprezentance in komore v Ljubljani, je v sodelovanju z registratorjem Francem Pischlom in sekretarjem Karlom Seifridom Perizhoffom v letih 1754 do 1755 uredil fond po skupinah (štirih glavnih in večjim ali manjšim številom podskupin, razvrščenih po abecedi) ter izdelal obsežen popis (repertorij).⁴⁶ Skobielski je sodil, da so gesla skupin povsem samovoljno sestavljena, deloma po snovi, deloma po objektih, na katere se nanašajo in brez potrebne sistematike. Lotil se je preurejanja, s katerim pa v razpoložljivem času ni prišel daleč. Izdelal je še sumaren prikaz gradiva, ki obsega za nekatere fascikle tudi podroben popis spisov.⁴⁶

Wallner je sodil, da je Heilov repertorij še povsem uporaben in da docela ustreza splošnim zahtevam glede preglednosti in lahke dostopnosti do posameznih spisovnih kosov. Ker je dajal še vedno najbolj smotrno podlago za ureditev spisov, je na osnovi repertorija starejšo ureditev zopet vzpostavil; delo mu je olajševalo dejstvo, da so spisi povečini še ohranili Heilovo ureditev. V tem je torej izrazil Wallner tudi danes splošno priznana arhivsko načelo prvotne ureditve. Popolno spremembo ureditve — četudi bi bila bolj pravilna — je odsvetoval tudi zato, ker bi arhivalije ne bile za daljši čas dostopne za uporabo. O popisu spisov, ki jih je izdelal

Skobielski, je pravilno sodil, da imajo neki pomen le v primeru, če so izdelani za celoten fond, kar pa bi zahtevalo dosti časa.⁴⁷

OPOMBE

Kolikor ni drugače navedeno, se hrani gradivo v Arhivu Slovenije. Podatki o posameznih osebah so vzeti po Slovenskem biografskem leksikonu. Uporabljene kratice in okrajšave: GMDS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo; MHVK = Mittheilungen des historischen Vereins für Krain; MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain; MZK = Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, od l. 1875 Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, od leta 1911 Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege; Obravnave = Obravnave deželnega zbora kranjskega; poročilo (v zvezi z Obravnavami) = poročilo deželnega odbora.

1. A. Brenneke-W. Leesch, *Archivkunde*, Leipzig 1953, str. 409 sl., 462 sl.; W. Goldinger, *Zur Geschichte der Pflege des behördlichen Archivgutes in Österreich*, v *Archivar und Historiker*, Berlin 1956, str. 208 sl.; kot primer E. Rebitch, *Klage der öffentlichen Blätter über das traurige Los der Archive in unsern Tagen*, MHVK 1858, str. 66—67. — 2. 15. 2. 1823, tisk kranjskega stanovskega odbora, v *Narodnem muzeju v Ljubljani*. — 3. P. Hitzinger, *Über die noch ungedruckten Quellen der Geschichte von Krain*, MHVK 1855, str. 11 sl.; L. Germonig, *Die bisherigen Arbeiten zur Ordnung des hiesigen historischen Archivs*, MHVK 1858, str. 23—24. — 4. E. H. Costa, *Protocoll über die allgemeine Versammlung des historischen Vereins für Krain am 17. März 1859*, MHVK 1859, str. 20—21; *Društva, XVIII (Historično društvo za Kranjsko)*, fasc. 16, 1859, marec 17 (predlog E. H. Coste glede deželnega arhiva). — 5. *Protocoll über die am 29. März 1860 stattgefundene General-Versammlung des historischen Vereins für Krain*, MHVK 1860, str. 32; *Protocol über die am 6. Mai 1862 stattgefundene General-Versammlung des historischen Vereins für Krain*, MHVK 1862, str. 36. — 6. *Monats-Versammlung*, MHVK 1862, str. 112; *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, kulturno zgodovinski del*, Lj. 1931, str. 178. — 7. *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, Lj. 1959, str. 14. — 8. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 9. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; o stanovskem arhivu med francosko zasedbo in Richterjevem urejanju: *Monats-Versammlung*, MHVK 1862, str. 112; P. Radics, *Das Archiv der krain. Landschaft, Laibacher Zeitung* 1862, št. 290-291; *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja*, str. 178; seznama stanovskega arhiva, ki je bil 26. 6. 1820 izročen stanovom, mapa Konsignacija arhiva; *Kranjski deželni odbor*, št.

3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu; o sežigu aktov intendance v Ljubljani prim. pripis pri Wallnerjevem poročilu o pregledu in ureditvi vicedomskega arhiva z dne 3. 1. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 10. J. A. Helfert, *Die Action des Herrenhauses der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in Angelegenheit der staatlichen Archive, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, II. Bd., 1893, str. 304. — 11. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; o protokolih ljubljanskega ograjnega in vicedomskega sodišča: *Monats-Versammlung*, MHVK 1862, str. 112; o Deschmannovem urejanju: *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja*, str. 179; K. S. Perizhoff, *Repertorium sive melius informationes über die vornembsten und wichtigsten Schriften so in dieser einer löblichen Landschaft in Krain Registratur vorhanden und also solche darin zu finden sind*, pars I, II, Laibach 1722. — 12. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 13. Dež. vlada v Lj., št. 9678/1869, 88 in 108/1870, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 14. Dež. vlada v Lj., št. 6670/1869, v konvolutu št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 15. *Obravnave*, 15. 9.—22. 10. 1869 (zv. 9), stenogr. zap., str. 56, priloge, str. 193 sl., 402 sl.; 15.—30. 8. 1870 (zv. 10), priloge, str. 164 do 167. — 16. J. A. Helfert, *Die Action*, str. 280; F. Posch, *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives*, Graz 1959. — 17. Dež. vlada v Lj., št. 441/1870, v konvolutu št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; *Obravnave* 15. do 30. 8. 1870 (zv. 10), priloge, str. 164—167. — 18. Dež. vlada v Lj., št. 441/1870, konvolut št. 399 pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 19. *Obravnave*, 15.—30. 8. 1870 (zv. 10), stenogr. zap., str. 30 sl., priloge, str. 11, 164—167; *Kranjski dež. odbor*, št. 3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 20. J. A. Helfert, *Die Action*, str. 275, 278, 288, 304; J. Lampel, *Zur Organisation der österreichischen Archive*, *Oesterreichisch-Ungarische Revue*, NF 9. Bd., Wien 1890, str. 333. — 21. *Obravnave*, zv. 14, Lj. 1874, priloge, str. 352—355; Dež. vlada v Lj., št. 6368/1873, konvolut št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916. — 22. Dež. vlada v Lj., št. 6368, 7599, 7922, 8820/1873, konvolut št. 399, pri Dež. predsedstvu v Lj., št. 847/1916; dopis dež. predsedstva dež. odboru v Lj. z dne 26. 10. 1873 (prepis), mapa Konsignacija arhiva; *Obravnave*, zv. 14, Lj. 1874, priloge, str. 352—355. — 23. J. A. Helfert, *Die Action*, str. 304. — 24. MZK, XVIII (1873), str. 261, NF IV (1878), str. II, XVIII, CXXXI—CXXXII, NF V (1879), str. XVI, NF VIII (1882), str. III; A. Luschin v. Ebengreuth, *Die Sammlung des Schlosses Lustthal bei Laibach*, MZK, NF VII (1881), str. 96. — 25. *Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja*, str. 179; *Obravnave*, zv. 19, Lj. 1878, priloge, str. 515; MZK, NF IV (1878), str. XVIII, CXXVII, NF V (1879), str.

- XVII, NF VII (1881), str. XVI, XIX, XCVI—XCVIII, CX, NF VIII (1882), str. III; Kranjski deželni odbor, št. 3898/1880 (prepis), mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 26. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 179. — 27. Obravnave, zv. 26, Lj. 1887, poročilo, str. 110—111. — 28. Obravnave, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125. — 29. Obravnave, zv. 21, Lj. 1881, priloge, str. 352—355; zv. 22, Lj. 1882, poročilo, str. 134—135; zv. 25, Lj. 1886, poročilo, str. 146—147; zv. 26, Lj. 1887, poročilo, str. 116—117, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125; J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let, GMDS XX (1939), str. 18; MZK, NF XV (1889), str. 53. — 30. Obravnave, zv. 27, Lj. 1888, poročilo, str. 124—125; Wallnerjevi poročili o pregledu in ureditvi vicedomskega in stanovskega arhiva z dne 3. 1. in 10. 7. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 31. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo, str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 6, 146—149; zv. 42, Ljubljana 1901, poročilo, str. 200—203. — 32. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, str. 18, 180; Obravnave, zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 146—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162—165; zv. 32, Lj. 1892, stenogr. zap., str. 176; zv. 34, Lj. 1894, stenogr. zap., str. 67, 122; zv. 35, Lj. 1895, stenogr. zap., str. 179 sl.; zv. 42, Lj. 1901, str. 47, 175, poročilo, str. 200—201; A. Müllner, Diarium über die Arbeiten im Archive des Landesmuseums in Laibach, 22. September 1900 an, str. 1. — 35. Komatarjevo pismo dež. odboru, 16. 1. 1904 (koncept), last dr. Josipa Žontarja, Kranj; Obravnave, zv. 46, Lj. 1908, poročilo, str. 190—191; MZK, III. F 3. Bd. (1904), stolpec 297, 327, III. F 5. Bd. (1906), stolpec 93*, 202*. — 34. J. Mal, Pomen in organizacija arhivov, Dom in svet, 1910, str. 22; Dež. predsedstvo v Lj., št. 2327/1910, pri št. 847/1916. — 35. Obravnave, zv. 32, Lj. 1892, stenogr. zap., str. 176; zv. 33, stenogr. zap., str. 31; zv. 34, stenogr. zap., str. 182 sl., priloge, str. 342 sl.; F. Komatar, Über die Ziele der archivalischen Tätigkeit in Krain und die Bedeutung der Archive für die heimische Geschichte, Laibacher Zeitung, 1904, št. 114. — 36. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 148—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 168—169; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 200—201, zv. 39, Lj. 1898, poročilo, str. 170—171; zv. 41, Lj. 1900, poročilo, str. 182—183; zv. 42, Lj. 1901, poročilo, str. 204—205; zv. 44, Lj. 1903, poročilo, str. 198—199, zv. 48/I. del, poročilo, str. 200—201; seznam gradiva Okrožnega urada Lj. z dne 10. 9. 1900, mapa Konsignacija arhiva; Jahresbericht des Landesmuseums Rudolfinum in Laibach für die Jahre 1911 und 1912, Laibach 1913, str. 15; F. Komatar, Aus Vereinen, Archiven, Bibliotheken, Museen, MMK, 19 (1906), str. 78. — 37. Obravnave, zv. 29, Lj. 1888, poročilo, str. 138—139; zv. 30, Lj. 1889, poročilo, str. 146—149; zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162—165; zv. 32, Lj. 1892, poročilo, str. 188—191; zv. 33, Lj. 1893, poročilo, str. 182—183; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 192—193; zv. 35, Lj. 1895, poročilo, str. 240—241; zv. 37, Lj. 1896, poročilo, str. 224 do 225; zv. 43, Lj. 1903, poročilo, str. 202—207; zv. 44, Lj. 1903, poročilo, str. 196—199; Jahresbericht des Landesmuseums Rudolfinum in Laibach für die Jahre 1911 und 1912, Laibach 1913, str. 8, 35. — 38. Poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o stanovskem arhivu, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu; seznam stanovskega arhiva, ki je bil 26. 6. 1820 izroččen stanovom, mapa Konsignacija arhiva. — 39. P. Radics, Das Archiv der krain. Landschaft, Laibacher Zeitung 1862, št. 292; 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, str. 14 sl. — 40. Kranjski dež. odbor, št. 3898, 6166/1880 (prepisa); poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o stanovskem arhivu, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 41. Wallnerjevo poročilo o pregledu in ureditvi stanovskega arhiva z dne 10. 7. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 42. Obravnave, zv. 31, Lj. 1890, poročilo, str. 162 do 165; zv. 33, Lj. 1893, poročilo, str. 182—183; zv. 34, Lj. 1894, poročilo, str. 192—193. — 43. A. Müllner, Diarium über die Arbeiten im Archive des Landesmuseums in Laibach, 22. September an; Obravnave, zv. 43, Lj. 1903, poročilo, str. 202 sl. — 44. F. Komatar, Verzeichnis der in Krain erschienenen und auf dieses Kronland bezüglichen Abhandlungen archivalischen Inhaltsrokokopis, ki pa ni v celoti obsežen v objavljenem Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mitteilungen des k. k. Archivrates, I (1914), str. 235—251, v lasti dr. Josipa Žontarja, Kranj. — 45. J. Žontar, Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektmacher und nationalökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts, Südostforschungen, Bd. XVII, 2. Halbband (1958), str. 395 sl. — 46. Kranjski deželni odbor, št. 3898, 6166/1880 (prepis) in poročilo Petra Skobielskega iz l. 1880 o vicedomskem arhivu, vse v mapi Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu. — 47. Wallnerjevo poročilo o pregledu in ureditvi vicedomskega arhiva z dne 3. 1. 1888, mapa Poročila Skobielskega in Wallnerja o arhivu.